

Nigora RAXIMOVA,

Magistrant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz, O'zbekiston
E-mail: nigorarakhimova0707@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9310-2959

Professor, p.f.d P.Jalolova taqrizi asosida

OLIIY TA'LIM MUHITIDA DEVIANT XULQ-ATVORNI KORREKSIYA QILISHGA YO'NALTIRILGAN PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalar orasida uchraydigan deviant xulq-atvor turlari va ularni pedagogik yo'l bilan korreksiya qilish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi – oliy ta'lim muhitiga moslashtirilgan pedagogik texnologiyalarning deviant xulq-atvorni yumshatishdagi samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda pedagogik tajriba, so'rovnomalar va kuzatish metodlaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, individuallashtirilgan tarbiyaviy texnologiyalar, treninglar va kurator-psixolog hamkorligiga asoslangan yondashuv qo'llanilgan guruhlarda deviant xulq-atvor ko'rsatkichlari sezilarli darajada pasaygan. Maqola oxirida amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Deviant xulq-atvor, korreksiya, pedagogik texnologiya, oliy ta'lim, tarbiyaviy ish, profilaktika, talaba shaxsi.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА КОРРЕКЦИЮ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ В СРЕДЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье анализируются виды девиантного поведения, встречающиеся среди студентов высших учебных заведений, и возможности их педагогической коррекции. Цель исследования – определить эффективность педагогических технологий, адаптированных к среде высшего образования, в смягчении девиантного поведения. В исследовании применялись методы педагогического эксперимента, анкетирования и наблюдения. Результаты показали, что в группах, где применялся подход, основанный на индивидуализированных воспитательных технологиях, тренингах и сотрудничестве куратора с психологом, показатели девиантного поведения заметно снизились. В конце статьи приведены практические рекомендации.

Ключевые слова: Девиантное поведение, коррекция, педагогическая технология, высшее образование, воспитательная работа, профилактика, личность студента.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AIMED AT CORRECTING DEVIANT BEHAVIOR IN THE HIGHER EDUCATION ENVIRONMENT

Annotation

This article analyzes the types of deviant behavior found among students in higher education institutions and the possibilities of their pedagogical correction. The purpose of the research is to determine the effectiveness of pedagogical technologies adapted to the higher education environment in mitigating deviant behavior. The study applied methods of pedagogical experiment, questionnaires, and observation. The results showed that in groups where an approach based on individualized educational technologies, trainings, and cooperation between academic advisors and psychologists was applied, indicators of deviant behavior decreased markedly. Practical recommendations are provided at the end of the article.

Key words: Deviant behavior, correction, pedagogical technology, higher education, educational work, prevention, student personality.

Kirish. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari doirasida yoshlarning ma'naviy-axloqiy barkamolligini ta'minlash, ularni har tomonlama mustahkam bilim, kasb-hunar ko'nikmalari hamda yuksak insoniy fazilatlariga ega qilib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosati, ta'lim sifatini oshirish va yoshlarni ijtimoiy himoyalash borasidagi asarlari va chiqishlarida yosh avlodni ma'naviy tahdidlardan asrash, ularda mustaqil fikrlash va sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish alohida ta'kidlanadi. Shu bilan birga, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonun hamda Oliy ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida talabalar bilan tarbiyaviy-profilaktik ishlarni tizimli tashkil etish zarurligi alohida ko'rsatib o'tilgan.

Shu nuqtai nazardan, oliy ta'lim muassasalarida talabalar orasida vaqti-vaqti bilan uchraydigan deviant xulq-atvor ko'rinishlari - o'quv intizomining buzilishi, tengdoshlar bilan ziddiyatli munosabatlar, zararli odatlarga moyillik va agressiv xatti-harakatlar - nafaqat alohida shaxsning, balki butun ta'lim muhitining sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunday holatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishda faqat ma'muriy-intizomiy chora-tadbirlarning o'zi yetarli

emas; aksincha, ilmiy asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni joriy etish talab etiladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida deviant xulq-atvorni korreksiya qilishning yagona, ilmiy asoslangan pedagogik texnologiyalar tizimi yetarlicha ishlab chiqilmagan, ko'pincha bu borada tarqoq va vaziyatga qarab qo'llaniladigan chora-tadbirlar bilan cheklanib qolinmoqda. Tadqiqotning maqsadi - oliy ta'lim muhitida talabalarda deviant xulq-atvorni korreksiya qilishga yo'naltirilgan samarali pedagogik texnologiyalarni ilmiy asoslash va ularning amaliy samaradorligini tajriba orqali tekshirishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: 1) deviant xulq-atvor tushunchasi va uning oliy ta'lim bosqichidagi o'ziga xos xususiyatlarini nazariy jihatdan yoritish; 2) mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida korreksiya texnologiyalarini tizimlashtirish; 3) tanlangan pedagogik texnologiyalarni amaliyotda sinovdan o'tkazish; 4) tajriba natijalarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Deviant xulq-atvor muammosi ijtimoiy fanlarda uzoq tarixga ega bo'lib, uni birinchilardan bo'lib sotsiologik nuqtai nazardan E. Dyurkgeym o'rganib, anomiya nazariyasini ilgari surgan edi [1]. Keyinchalik

R. Merton bu nazariyani rivojlantirib, jamiyat maqsadlari va ularga erishish vositalari o'rtasidagi nomutanosiblik deviant xulq-atvorning asosiy sababi ekanligini asoslab berdi [2]. Rus psixologiya maktabida Ю.А. Клейберг deviant xulq-atvorni shaxsning ijtimoiylashuv jarayonidagi buzilish natijasi sifatida talqin qilib, uning turlarini tizimlashtirgan [3]. Е.В. Змановская esa deviantologiya fanining nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqib, korreksiya ishlarini yoshga yo'naltirilgan holda tashkil etish zarurligini ta'kidlaydi [4].

O'zbek olimlaridan V.M. Karimova shaxs psixologiyasi nuqtai nazaridan talabalarining ijtimoiy moslashuv jarayonidagi qiyinchiliklarini tahlil qilib, ularni bartaraf etishda pedagog-psixolog hamkorligining ahamiyatini ko'rsatib o'tgan [5]. Sh.A. Toshova talabalar orasida deviant xulq-atvorning oldini olish masalalarini o'rganib, oliy ta'lim muassasalarida profilaktik ishlarini tizimli tashkil etish modelini taklif qiladi [6]. D.T. Yusupova esa talabalarining ijtimoiy chetlanish holatlarini tahlil qilib, bunday holatlarning ta'lim sifatiga salbiy ta'sirini statistik ma'lumotlar asosida asoslab bergan [7].

Pedagogik texnologiyalar nuqtai nazaridan G'.K. Toshpo'latov shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida qurilgan tarbiyaviy texnologiyalarning devianta xulq-atvorni korreksiya qilishdagi samaradorligini ta'kidlaydi [8]. Xorijiy tadqiqotchilardan T. Hirschi ijtimoiy bog'lanish nazariyasi asosida oilaviy, ta'lim va guruh ichidagi bog'lanishlarning mustahkamligi deviant xulq-atvor xavfini kamaytirishini ko'rsatgan [9]. A. Bandura esa ijtimoiy o'rganish nazariyasi orqali xulq-atvorning namuna va mustahkamlash mexanizmlari orqali shakllanishini asoslab, pedagogik korreksiyada ijobiy namuna ko'rsatish usulining ahamiyatini ta'kidlaydi [10].

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarni umimlashtirish shuni ko'rsatadiki, ilmiy adabiyotlarda deviant xulq-atvorning nazariy asoslari yetarlicha ishlab chiqilgan bo'lsa-da, aynan oliy ta'lim

1-jadval. Tajriba guruhida deviant xulq-atvor ko'rsatkichlarining o'zgarishi

Deviant xulq-atvor ko'rinishi	Tajriba oldidan, %	Tajribadan so'ng, %	O'zgarish, foiz punkt
O'quv intizomini buzish	42	19	-23
Tengdoshlar bilan ziddiyatli munosabat	38	17	-21
Zararli odatlarga moyillik	31	14	-17
Agressiv munosabat	27	11	-16

Manba: muallif tomonidan o'tkazilgan pedagogik tajriba natijalari asosida tuzilgan.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha sezilarli ijobiy dinamika kuzatildi: o'quv intizomining buzilishi 23 foiz punktga, tengdoshlar bilan ziddiyatli munosabatlar 21 foiz punktga, zararli odatlarga moyillik 17 foiz punktga, agressiv munosabat esa 16 foiz punktga kamaydi. Nazorat guruhida esa xuddi shu davr ichida ko'rsatkichlarning o'zgarishi

bosqichiga xos, talabalarining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga oluvchi kompleks pedagogik texnologiyalar tizimi hali to'liq shakllanmagan. Bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot 2025–2026 o'quv yilida Shahrisabz davlat pedagogika institutining ikki fakulteti talabalari ishtirokida tashkil etildi. Tajribada jami 84 nafar talaba qatnashib, ular tasodifiy tanlov asosida tajriba guruhi (42 nafar) va nazorat guruhi (42 nafar)ga ajratildi. Tajriba guruhida ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalar majmuasi - individual suhbat va tarbiyaviy treninglar, kurator-psixolog hamkorligiga asoslangan monitoring tizimi, ijtimoiy-foydali faoliyatga jalb etish mashg'ulotlari - bir semestr davomida izchil qo'llanildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy tarbiyaviy ish shakllari saqlab qolindi.

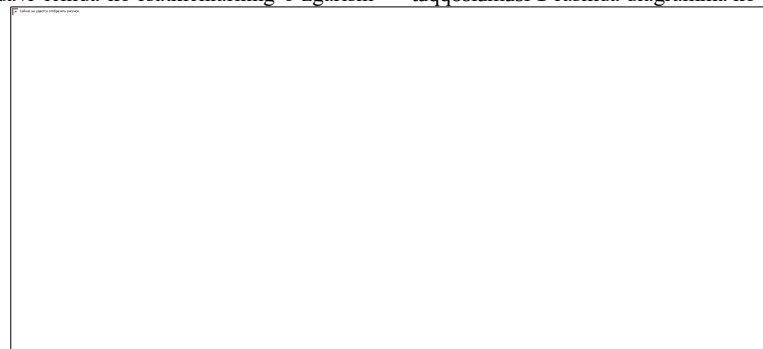
Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: 1) pedagogik tajriba (aniqlovchi va nazorat bosqichlari); 2) so'rovnoma va anketa usuli - talabalaridagi deviant xulq-atvor ko'rinishlarining chastotasini aniqlash uchun; 3) kuzatish usuli - o'quv va tarbiyaviy jarayondagi xatti-harakatlarni qayd etish; 4) matematik-statistik tahlil - tajriba oldi va tajribadan so'nggi ko'rsatkichlarni taqqoslash uchun foiz nisbatlaridan foydalanildi.

Pedagogik texnologiyalar majmuasi uch bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda talabalarining individual xususiyatlari va deviant xulq-atvor sabablari psixodiagnostik so'rovnoma orqali aniqlandi; ikkinchi bosqichda har bir talaba uchun individual tarbiyaviy dastur tuzilib, guruh treninglari va kurator soatlari orqali amalga oshirildi; uchinchi, yakuniy bosqichda erishilgan natijalar takroriy so'rovnoma orqali baholandi.

Tahlil va natijalar. Tajriba boshida ikkala guruhda ham deviant xulq-atvorning asosiy ko'rinishlari bo'yicha ko'rsatkichlar deyarli bir xil darajada qayd etilgan edi. Tajriba guruhida ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalar majmuasi qo'llanilgach, quyidagi jadvalda keltirilgan natijalarga erishildi (1-jadval).

3–5 foiz punktdan oshmadi, bu esa qo'llanilgan pedagogik texnologiyalar majmuasining o'ziga xos samarasi ekanligini tasdiqlaydi.

Natijalarni yanada aniq tasavvur qilish uchun tajriba guruhidagi ko'rsatkichlarning tajriba oldi va tajribadan so'nggi taqqoslamasi 1-rasmda diagramma ko'rinishida keltirilgan.

1-rasm. Tajriba guruhida deviant xulq-atvor ko'rsatkichlarining tajriba oldi va tajribadan so'nggi taqqoslamasi

Manba: muallif tomonidan tajriba natijalari asosida tuzilgan.

Olingan natijalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, individuallashtirilgan yondashuvga asoslangan tarbiyaviy suhbatlar, guruh treninglari va kurator-psixolog hamkorligi

talabalarda o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va stressga chidamlilikni oshirishga xizmat qildi. Ayniqsa, kurator va

psixologning muntazam monitoringi hamda talabalarni ijtimoiy-foydali faoliyatga (ko'ngillilik harakati, ijodiy to'garaklar, sport tadbirlari) jalb etish deviant xulq-atvor ko'rinishlarining kamayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, nazorat guruhidagi natijalarning kam o'zgargani an'anaviy, faqat intizomiy choralarga asoslangan yondashuvning yetarli samara bermasligini yana bir bor tasdiqladi.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin: oliy ta'lim muhitida talabalarda deviant xulq-atvorni korreksiya qilishda individuallashtirilgan, shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni tizimli qo'llash yuqori samara beradi; bunday texnologiyalarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan kurator, psixolog va professor-o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikning izchilligiga bog'liq; talabalarni ijtimoiy-foydali faoliyatga jalb etish ularda

ijobiy xulq-atvor modellarini shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni taklif etish mumkin: 1) oliy ta'lim muassasalarida har bir fakultetda kurator-psixolog hamkorligiga asoslangan doimiy monitoring tizimini joriy etish; 2) yangi qabul qilingan talabalar uchun moslashuv davrida individual psixologik-pedagogik dasturlarni tatbiq etish; 3) talabalarni ko'ngillilik, ijodiy va sport faoliyatiga faol jalb etish orqali bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish; 4) professor-o'qituvchilar uchun deviant xulq-atvorni erta aniqlash va unga pedagogik ta'sir ko'rsatish bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish. Ushbu tavsiyalarning izchil amalga oshirilishi oliy ta'lim muhitida sog'lom ijtimoiy-psixologik iqlimni ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Durkheim, E. Suicide: A Study in Sociology. - London: Routledge, 1897 (2002 nashri). - 392 p.
2. Merton, R.K. Social Theory and Social Structure. - New York: Free Press, 1968. - 702 p.
3. Клейберг, Ю.А. Психология девиантного поведения. - Москва: Юрайт, 2020. - 290 с.
4. Змановская, Е.В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения. - Москва: Академия, 2018. - 288 с.
5. Каримова, В.М. Психология. - Тошкент: Ижтимоий фикр, 2021. - 448 б.
6. Тошева, Ш.А. Талабалар ўртасида девиант хулқ-атворнинг олдини олиш масалалари. - Тошкент: Fan va texnologiya, 2022. - 164 б.
7. Yusupova, D.T. Talabalar orasida ijtimoiy chetlanish muammolari // Pedagogika va psixologiya jurnali. - 2023. - Jild 5, № 2. - B. 45–52.
8. Toshpo'latov, G'.K. Shaxsga yo'naltirilgan tarbiyaviy texnologiyalar. - Toshkent: O'qituvchi, 2021. - 212 b.
9. Hirschi, T. Causes of Delinquency. - Berkeley: University of California Press, 1969. - 309 p.
10. Bandura, A. Social Learning Theory. - Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. - 247 p.
11. Мардонов, Ш.К. Олий таълим тизимида тарбиявий ишларни ташкил этиш методикаси. - Тошкент: Tafakkur, 2020. - 176 б.
12. Paupova, N.A. Talabalar ijtimoiylashuvining pedagogik-psixologik asoslari. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. - 198 b.
13. Xoliqberdiyev, K.Sh. Yoshlarda ijtimoiy salbiy hodisalarning oldini olish. - Toshkent: Ma'naviyat, 2022. - 154 b.
14. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2016.
15. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limni yanada rivojlantirish konsepsiyasi. - Toshkent, 2019.